

ZAŠTITNI MEHANIZMI JEZIČNIH ZAJEDNICA

Marko Kovačić

Uvod

Narodi koji svoj identitet temelje na jeziku imaju razne pristupe obrani jezika od izvanjskih utjecaja i različite stupnjeve svijesti o važnosti očuvanja. Neki to očuvanje provode kroz institucije ili prepuštaju pojedincima, a u nekima vlada jezična anarhija.

U praksi nisu očite paralele između društvenog i jezičnog uređenja. Ekstremnoj anarhiji suprotstavlja se ekstremni purizam. U članku se ističu neki pozitivni primjeri mogućih rješenja primjenjivi na različite narode, ne samo radi očuvanja neugroženih jezika od barbarizama, nego u krajnjem ishodu i radi opstanka jezika i naroda uopće.

Uloga znanosti

Većina znanstvenih djelatnosti ima dvojaku ulogu promatranja i djelovanja. Promatranje urađa opisom promatranog predmeta i pojava, a promatrač je opisivač, deskriptivist koji zamjećuje pravilnosti i iznimke u biologiji, kemiji, zemljopisu, fizici i medicini pa tako i u sociologiji, politologiji, filozofiji i jezikoslovlju.

Neke su znanosti svrha same sebi i svima im je polazišna točka ljudska znatiželja, no da bi pokazali konkretnu namjenu i dobili priznanje, poticaj i potporu za svoje djelovanje, znanstvenici nalaze praktičnu i komercijalnu primjenu svojih znanja u eksperimentalne, obrazovne, vojne i civilne svrhe, bilo da im industrija prilazi ili se znanost sama nudi. Kemičar dovodi različite tvari i spojeve u kontakt i bilježi reakcije u zadanim uvjetima, a produkti dobiveni eksperimentima nalaze primjenu u kozmetici, industriji i vojsci. Uz puku znatiželju, u ljudskoj je prirodi da se traži praktična strana svega, da se znanje nastoji primijeniti i eksploatirati. Znanost je rijetko isključivo deskriptivna i lišena praktične primjene. Znanstvenici i sami traže praktičnu primjenu svojeg područja djelovanja, ali dodatno razvijaju i svijest o tome čime se bave i silom prilika bivaju upućeni u potencijalno loše pojave svojeg područja djelovanja. Zato često nadrastaju okvire znanosti i nastoje utjecati na društvo, osvijestiti ga i upozoriti te postaju zloguki proroci i aktivisti, kao što su to, na primjer, bili mnogi sudionici američkog projekta Manhattan u vrijeme Drugog svjetskog rata, pokrenutog s ciljem izrade nuklearnog oružja. Znanost može biti u početku samo opisna kad nema krize ni potrebe za praktičnom primjenom. U granama kao što su jezikoslovlje, zoologija i ekologija znanstvenici mogu teorijski opisivati predmet svojeg proučavanja dok se taj predmet ne nađe pred ugrozom, u kakvoj se danas nalaze mnogi jezici, divljina i okoliš. U tako promijenjenoj situaciji na teoriju se može nadovezati praksa. Znanstvenici tada nadograđuju ili mijenjaju uloge i aktivno se uključuju u javnu raspravu, a znanost postaje sredstvo kojim

čovjek promatrane predmete nastoji bolje zaštititi. Čini se to i bez sudjelovanja znanosti, ali takva su nastojanja zbog neupućenosti često pogriješno usmjerena i kontraproduktivna. Znanost, kao i umjetnost i druge grane ljudske djelatnosti, može ostati na teorijskoj razini dok si to može priuštiti financijski i moralno. Znanstvenik može ostati po strani dok se ne pojavi potreba za praktičnom primjenom znanosti ili se predmet proučavanja nađe pred ugrozom koju bi znanost mogla otkloniti svojim zalaganjem, što dakako nije nužno lišeno kontraproduktivnosti.

Svjetonazor

Svakom problemu može se prići s više strana i može se rješavati na više načina, ali prije svega mora biti viđen kao problem i kao pitanje koje traži rješenje. Filologija i jezikoslovlje nemaju potencijalnu komercijalnu primjenu kao što to imaju prirodne i tehničke znanosti nego se, među ostalim, te grane bave proučavanjem zatečenog stanja jezika, njegovim usporedbama s drugim jezicima i rekonstrukcijom ranijih razdoblja. No kao i svi znanstvenici, i filolozi, zahvaljujući prikupljenim znanjima, mogu postati svjesni loših posljedica do kojih bi mogao dovesti razvoj događaja koji prate i mogu nadrastu puku opisnu ulogu. Razvoj događaja s lošim ishodom nije uvijek posljedica prirodnog tijeka, pogotovo ne u svijetu sveprisutnog ljudskog utjecaja. Jezike govore ljudi, a ljudi na jezik, kao i na svijet, utječu i na umjetan način, bilo svjesno ili nesvjesno, bilo pozitivno ili negativno. Jezik se može mijenjati neovisno o umu ljudi koji su nositelji tih promjena, što je prirodan razvoj, ali te promjene mogu nastati i svjesnim nastojanjima, u kojem god smjeru išle. Filolozi se mogu zalagati za očuvanje jezika, ali mogu očekivati i da će pritom naići na otpor tim nastojanjima ne samo u govornika koji jezik doživljavaju kao nešto bogomdano, praktično i nevrijedno skrbi, nego i u vlastitim redovima, za što osim argumentiranih znanstvenih razloga postoje i oni svjetonazorske prirode. Valja imati u vidu da različite stručne skupine, čak i kada se slažu u tome da problem, kao što je pitanje očuvanja jezika, postoji, imaju različite definicije tog problema i različita rješenja za njega. U raspravama o očuvanju jezika često se zanemaruje ili ne naglašava dovoljno razlika između razgovornog i službenog, usmenog i pisanog te dijalektalnog i kolokvijalnog s jedne i standardnog s druge strane, kao što se ne razgraničavaju ni barbarizmi od tuđica, odnosno svi se preuzeti izrazi proglašavaju tuđicama prije nego što dobiju dovoljno vremena za prilagodbu i mogućnost da steknu status tuđice. Sustav često ne vodi računa o jeziku nego, štoviše, aktivno ili prešutno pridonosi lošem stanju, a stručnjaci i laici koji upozoravaju na loše stanje ostaju izolirani i paradoksalno smatrani službenicima sustava koji želi nešto nametnuti.

Pojam nametanja relativan je i također se može promatrati s više strana. Jedna strana tvrdit će da je purizam nametanje riječi sklopljenih od domaćih morfema, a druga da je preuzimanje stranih morfema nametanje tuđih riječi, izraza i načina razmišljanja. Svako pretjerivanje može biti nametanje. Purizam to može biti kad se institucionalno neargumentirano nastoji iz jezika ukloniti prihvatljive sinonime

i prilagođene tuđice. Ali promatrati purizam isključivo kao nametanje, pozivajući se na narodni govor, znači zanemarivati želju naroda i njegovih govornika da se smanji ne samo strani utjecaj, nego osjećaj manjka kontrole nad vlastitim jezikom. Kad se retorika zaoštri, teze se zamjenjuju, otpor represiji proglašava se represijom, uloge se mijenjaju, a glasovi koji upozoravaju i nude rješenja ušutkuju se. Rezultat je u najboljem slučaju *status quo* osim u društvima koja to rješavaju institucionalno.

Načelo potrebe

Da bi se strana riječ usvojila kao tuđica, mora za to postojati opravdanje. Prije svega, nova riječ ne bi u standardnom jeziku smjela zamijeniti već postojeću domaću riječ istoga značenja, nego treba dospjeti na prazno mjesto ili na mjesto koje privremeno zauzima loše uklopljena riječ. Strana riječ trebala bi ući u novi jezik samo ako za njom postoji potreba. Riječi trebaju ulaziti prirodnim putem, neposrednim dodirima, a ne putem medija, propagandnog programa i ideološkog pritiska. Razmjena mora postojati među jezicima čiji dodir ima prirodno povijesno i kulturno uporište, koji su u odnosu supstrata i adstrata ili superstrata, ili se odvijaju u skladu s kretanjima naroda koji međusobno utječu jedni na druge, koji su svjesni postojanja jedni drugih, ako su suvremenici, te u okvirima povijesnih dodira dvaju naroda. Na taj način riječi se mogu fonološki prilagoditi i morfološki uklopiti u jezik primatelj. Često se reklamnim i drugim kampanjama nameću strane riječi i izrazi koji obave svoju inicijalnu svrhu, ali se često i usade u opći izričaj i svijest kao barbarizmi koje je naknadno teško izbaciti iz svakodnevne uporabe. Kod neprirodnog utjecaja nema razmjene riječi nego je protok jednosmjernan. U takvoj situaciji veći narod svojim jezikom utječe na manji, čijeg postojanja govornici većeg često nisu ni svjesni ako u pitanju nije prisila. Moguće je i lančano preuzimanje iz dalekih kultura preko posrednika, pri čemu su moguća još veća iskrivljenja i nesporazumi prema načelu pokvarenog telefona. I kod prirodnog protoka riječi, čak i kad riječi i izrazi protječu prirodnim putem i neposrednim dodirima, moguće su zamjene već postojećeg, među ostalim i zbog nesporazuma i tabua. Neprirodnom protoku propagandom i medijima treba suprotstaviti drugi neprirodni, ali nadzirani i argumentirani postupak u sklopu standardizacije i institucionalne potvrde. Bio put protoka prirodan ili manje prirodan, on u novije vrijeme ne bi smio biti posljedica nesporazuma i pogrešnog shvaćanja značenja, uporabe ili oblika riječi koja se preuzima.

Tehnički napredak

Vremenom se društvo mijenja pa tako i uvjeti u kojima se jezici govore. To se može odnositi na društvene promjene i potrebu da nekako nešto ili nekoga nazovemo, a da ostanemo u okvirima nepisanih pravila komunikacije, oslovljavanja i priličnosti koje propisuju mjesto i vrijeme. No posebno se to odnosi na tehnički napredak s kojim je jezik u vječnoj utrci jer potrebno je prilagoditi novopridošle

riječi, osmisliti nove izraze za nove pojmove ili prenamijeniti značenje postojećih riječi, a u toj utrci sudjeluju izvorni govornici svojom spontanošću te institucije u slučaju da spontanost zakaže, a u globalnom svijetu zakazuje redovito jer skupine i pojedinci teško razlikuju domaće od stranih riječi i oštro brane praktično načelo usvajanja onoga što je pri ruci. I izvorne novotvorenice i kovanice kojima se one nastoje prevesti, a i jedne i druge opisuju nove pojmove, prije svega su imenice iz kojih se zatim izvode glagoli i pridjevi, bilo da se usvajaju strane riječi pa se fonološki i morfološki uklope u jezik primatelj, bilo da intervencijom institucija ili pojedinaca nastaju neologizmi koji su obično kalkovi i druge složenice sklopljene od domaćih ili prilagođenih morfema. Svjesni naponi prilagodbe počinju od proučavanja etimologije strane riječi za koju se traži domaći ekvivalent. Kad je 1993. László Bulcsú za *koaksijalni kabel* predložio riječ *suosnik*, oslonio se na latinsku riječ *axis* „os“ koja je osnova izvorne riječi s prefiksom *ko-*, koji odgovara našem *su-* i tako je dobio prevedenicu koja se eufonijski, morfološki i smisleno uklapa u jezik primatelj. Osim jezične sastavnice, treba kod uvođenja novoga pojma svladati i konkretne osnove, doznati o izgledu i namjeni predmeta ili pojave kojima se nadjeva ime. Kod suosnika riječ je o izumu iz 1880., načinu prijenosa podataka uz manje smetnje vodičem smještenim u drugom vodiču tako da oba imaju zajedničku os. Suosni su, koaksijalni su. Napokon, potrebno je znati koliko je taj pojam potreban i koliko se često rabi, a suosnik je dio naše svakodnevice pa je u tom novom obliku ili kao koaksijalni kabel vrlo prisutan i potreban.

Jezik može primati nove riječi iz izvornog ili prvog posrednog jezika koji mu prenese neku inovaciju, zajedno s riječju za tu inovaciju. Prilagodba je lakša kad je riječ preuzeta iz klasičnih jezika za koje već postoje obrasci prilagodbe, kao u slučaju riječi *telefon* iz 1876., *automobil* iz 1895., *batiskaf* iz 1937. ili *tranzistor* iz 1947. te drugih pojmova, kao *psihijatrija* iz 1808., *entropija* iz 1865., *ekologija* iz 1866. i *proton* iz 1917. Kad obrasci prilagodbe riječi iz klasičnih jezika zakažu jer nisu dovoljno poznati i ne iskoriste se prije nego što se nova riječ proširi, zasjeni ih posrednički oblik pa nastaju devijantni izrazi kao *dizajn*, *kombajn*, *kompjuter*, *mjuzikl*, *menadžer* i *deterdžent* koji odstupaju od ustaljenih načina prilagodbe zbog utjecaja engleskog posrednika iako je riječ o grecizmima i latinizmima, konkretno morfemima koji postoje u obliku bližem izvornom u primjerima *signatura*, *kombinacija*, *imputirati*, *muzej*, *agent* i *detergencija* (koji ne glase *sajnatūra*, *kombajnacija*, *impjutirati*, *mjuzej*, *adžent* i *deterdžencija*).

Telefon je u svojem pseudogrecističkom obliku prihvaćen u mnogim jezicima, ali neki su pronašli druga rješenja. Islandski i mongolski posegnuli su za starom riječju za žicu pa telefon na islandskom glasi *simi*, a na mongolskom *ymac* /ýtəs/. Na irskom telefon je *guthán* /gəhán/ (od *guth* „glas“), a na jeziku Diné (Navaho) glasi *béesh bee hane'é* /bešbehan'é/, sastavljen od riječi *béesh* „metal“, *bee* „kojim“ i *hane'é* „se govori“. *Béesh* je izvorno bio „kremen“ ili „nož“, ali mu je značenje prošireno na „uređaj“. Računalo u obliku *computer* zbog engleskog posredništva

nudi manje spremno rješenje pa su mnogi jezici pribjegli radikalnoj prilagodbi, kao lakota u kojem „računalo“ glasi *wóun̄spe omnáye*, od *wóun̄spe* „znanje“ i *omnáye* „prikupljati“ ili turski *bilgisayar* od *bilgi* „podatak“ i *saymak* „brojiti“. Finski je riječ stroj (*kone*) spojio sa znanjem u *tietokone*, a mađarski (*gép*) s brojenjem u *számítógép*.

Gubitak i dobitak

U odnosu onoga što jezici gube i onoga što dobivaju govornici imaju dojam da dobivaju više nego što gube, odnosno da je ono što gube manje važno od onog što dobivaju jer dobivaju imenice koje opisuju progresivne pojmove, obično vezane uz modernu tehnologiju, a gube zastarjelice, jednako suviše kao i ono što opisuju. Jezično gledano, situacija je upravo obrnuta jer jezici, osim što gube fleksiju, gube i domaći i prilagođeni rječnik. Domaće riječi brzo prelaze u kategoriju arhaizama i nekrotizama, a ne nastaje dovoljno neologizama ili se teško uklapaju pa se jezik nadopunjuje tuđicama i barbarizmima i ugrađuje u sebe tuđe tkivo gubeći vlastito. Govornici mnogih jezika žive pretežno u gradovima, a to gradsko stanovništvo nije svjesno gubitka i općenito se ne poistovjećuje s njim. Građaninu nisu poznate riječi *duliba*, *rudina*, *laz* i *pištalina* osim ako su očuvane u toponimima, kao *sutjeska* i *pleso*. Nova vremena donose nove naraštaje i nove govornike koji na jezik gledaju globalistički i nehotice raskidaju stare veze između, primjerice, imenica i pridjeva ili imenica i glagola, ne samo u govornom nego i u pisanom i standardnom jeziku. Neke takve veze opstaju pa se ramenima uvijek sliježe, žed se uvijek taži, u plač se brizne, a u smijeh prasne. Ali uši se češće napinju nego čule, glad se češće taži nego toli, more i oči češće su plave negoli modre i sinje, a glagoli *napraviti* i *raditi* zamjenjuju mnoge druge pa se gnijezdo pravi umjesto da se svija, istraživanja se rade umjesto da se provode, ponude se rade umjesto da se iznose, poslovi se rade umjesto da se obavljaju, ubojstva se rade umjesto da se počinjaju. Tako su i u talijanskom sveprisutni glagol *fare*, u perzijskom *kardan*, u turskom *yapmak*, a u njemačkom *machen* zamijenili mnoge glagole, čime se pridonosi osiromašenju i analitičkom pojednostavljivanju jezika.

Temeljni nedostaci kao dio identiteta

Ne odnose se nove riječi nužno samo na tehničke inovacije nego i na svakodnevne pojmove oko nas, ali i one egzotične koji su do nas došli posrednim putem. Tu se opet postavlja pitanje potrebe za nekim izrazom i valja napomenuti da nema u svim jezicima rješenja za sve. Nije riječ samo o inovacijama, nego i o temeljnim jezičnim značajkama. Mnogi su jezici s vremenom izgubili fleksiju u većoj ili manjoj mjeri. U uralskim i altajskim jezicima, kao ni u hebrejskom, nema glagola „imati“, slovenski nema „moći“, finski nema futur, kao ni riječi za „izvolite“ i „molim“, engleski ne razlikuje „ujaka“ i „strica“, nema glagol „šutjeti“, talijanski ne razlikuje „unuka“ i „nećaka“, nema pridjev „jeftin“, francuski ne razlikuje glagole „letjeti“ i „krasti“.

Većina slavenskih jezika nema članove, nemaju konjunktiv; hrvatski, kao i mnogi drugi jezici, ne razlikuje bradu kao dio lica i bradu kao dlaku. Takve su značajke toliko temeljne da mogu biti samo predmet promatranja, u njih se ne dira i ne pokušava im se doskočiti novim rješenjima, nego se rješavaju zaobilazno ili oslanjanjem na kontekst. Nedostatak glagola *imati* nadoknađuje se u mađarskom i drugim ural-skim jezicima izrazom „kod mene postoji“ u značenju „imam“. Nedostatak futura nadoknađuje se priložima uz futur, kao što je *sutra*. Neki jezici za neke pojmove i pojave imaju izraze kojima ih opisuju, a za neke nemaju nego se služe višečlanim izrazima. U slučaju takvih temeljnih pojmova, govornici i takozvani puristi mire se sa zatečenim stanjem. Ne nastoji se izmisliti glagol *šutjeti* u engleskom ni glagol *imati* u hebrejskom. Da bi se zadiralo u temeljne pojmove, potreban je politički totalitarizam, kulturni pokret ili nešto između. Intervencije su moguće kod manje temeljnih i novovjekih pojmova koji se šire stihijski i donose niz problema i nedosljednosti.

Primjeri prilagodbi

Svaki jezik vodi zasebnu bitku s tuđicama i barbarizmima, koji u različitim epohama dolaze iz različitih izvora i dočekuju se različito. Razlozi za preuzimanje mogu biti svakojaki. Jeziku stalno trebaju nove riječi za nove pojmove. Od postojećih morfema mogu se tvoriti nove riječi i spriječiti vanjski utjecaji ili se mogu preuzimati tuđe ako je zadovoljeno načelo potrebe i prilagodbe. U protivnom riječ parazitira kao barbarizam, a njezino preuzimanje pospješuju nesigurnost, neobaviještenost, labilnost i nedostatak osjećaja identiteta u govornika jezika primatelja, što je često popraćeno i nestabilnim društvenim uređenjem i agresivnim utjecajima pa i fizičkom ugrozom primatelja. Jezici, narodi i pojedinci podložni su utjecajima. Bez dobrovoljnog utjecaja narodi ne mogu sudjelovati u svjetskim kretanjima. No dok i u mirnodopskim uvjetima govornici nekih jezika puštaju da ih ti utjecaji mijenjaju i da riječi neometano ulaze u njihov jezik, drugi se organiziraju pa kroz institucije i medije nastoje nadzirati priljev izvana i tako zadržati identitet i dodir s prošlošću i izvornošću. Ta se bitka vodi u odnosu na izvanjske utjecaje, ali i unutarnje jer kao što se javljaju skupine koje žele zaštititi jezik, usporedno ili kao jedno posljedica drugog, javljaju se i skupine koje zastupaju mišljenje da jezik domaćin treba biti otvoren utjecajima ili mu čak osporavaju identitet zasebnog jezika. Gledište na jezik, kao nešto apstraktno, doživljava se kao odraz konkretnog stanja na terenu i protoka ljudi. Zatvorenost jezika poistovjećuje se sa zatvorenošću društva, no iz konkretnih primjera vidi se da to nije tako jer u mnogim jezično puristički nastrojenim društvima vlada veća politička demokracija nego u mnogim jezično otvorenim društvima.

Očuvanje jezika

U jezičnim raspravama često se ne vodi računa o razlikovanju govornog i pisanog jezika. Pisani jezik konzervativniji, govorni je podložniji izvanjskim utjecajima, ali i pisani jezik može biti neformalan i nestandardnog stila ako se svodi na neformalnu

situaciju, kao što je objava na društvenoj mreži, grafit na pročelju ili neki kolokvijalni način pisanja, pa se postavlja pitanje u kojem se obliku jezik najbolje čuva. Čuvanje jezika moralna je obveza intelektualaca; ona često pada na pleća novinara i pisaca, a teorijski svih prevoditelja i leksikografa, kao posljednjeg uporišta očuvanja.

U situaciji nekontrolirane navale barbarizama i ponekog pokušaja purizma upravo je dužnost znanstvenika pronaći sredinu i intervenirati pisanim i usmenim putem. Osim jezikoslovaca, veliku ulogu u nadzoru barbarizama imaju ili bi trebali imati prevoditelji kao jezični filtri jer se svakodnevno u svojem poslu suočavaju sa situacijama gdje moraju trenutačno nalaziti rješenja za izraze koje često uvode prvi put. Prevođenje tako postaje terenski rad ili jezikoslovlje u praksi. Kod prevođenja znanstveno-popularnih dokumentarnih filmova često je potrebno osmisliti imena egzotičnih životinja i biljaka oslanjajući se na engleski ili latinski naziv pa engleski *sand bubbler crab* postaje *pješčani rak mjehuraš*, *strangler fig* postaje *smokva ugušnica*, a *cushion plants* postaju *jastučaste trajnice*. Zoologija i biologija obiluju riječima koje su tradicionalne u izvornim jezicima dok udaljeni jezici moraju preuzimati pojmove zajedno s izvornim riječima, potražiti opisna rješenja ili se domisliti novim riječima. Pri preuzimanju imena manje poznatih, egzotičnih i endemičnih životinja rabe se sve spomenute strategije, no i za njih vrijedi isto što i za druge pojmove: za nekim pojmovima postoji potreba, za druge je dovoljno opisno rješenje ili preuzimanje. Hrvatski nema dobru riječ za životinju koju opisno zovemo prugastom vjevericom. Za tako rijetko u nas rabljen pojam dovoljno je dobro rješenje opisni dvočlani izraz *prugasta vjeverica*. U SAD-u ta se životinja češće spominje i za nju postoji riječ *chipmunk*. Riba *Xyrichtys novacula* nema hrvatskog ekvivalenta, no i grčki i latinski dio njezinog stručnog naziva upućuje na britvu te je za potrebe dokumentarnog filma nazvana *morska britvica*. Tako se prevođenjem jezik i nehotice obnavlja i čuva jer prevoditeljska djelatnost gubi svrhu ako prevoditelj riječi ostavlja neprevedenima. Mađarski prevoditelj Károly Benkert poznatiji u obliku prezimena u metatezi Kertbeny prevodio je mađarske pisce na njemački. U potrazi za terminom kojim bi nazvao privučenost osobama istog spola osmislio je riječi *homoseksualac* i *heteroseksualac* koje je rabio u svojim tekstovima i prijevodima dok se nisu uvriježile u svim jezicima do danas.

Češća je i veća potreba za riječima iz svakodnevice negoli riječima iz dokumentarnih filmova. Takva je riječ ona kojom se obilježava adolescent do 19 godina starosti. Po uzoru na engleski *teenager* slovenski je pribjegao tvorbi *najstnik* i *najstnica*, a poljski *nastolatek* i *nastolatka*, čiji bi hrvatski ekvivalent bio *naesnik* i *naesnica*. Ti su jezici iskoristili i prilagodili činjenicu da nastavak *-teen* potječe od *ten*, kao što i nastavak *-est* potječe od *deset*, što je uspješno oponašanje tuđe inventivnosti umjesto prenošenja cijele složenice u drugi jezik i psitacizma *tinejdžer* kakav se rabi u hrvatskom, okamenjenog oblika složenice *teenager* sastavljene od sufiksa, leksema i gramatema. U takvog preuzimanja postoji i rizik pokvarenog telefona, nesporazuma i pučke etimologije. Tako je riječ *hulahoop* kod nas postala *hulahop*

i iz nje izvedene *hulahopke* zbog nerazumijevanja riječi *hoop* „obruč“ i njezina poistovjećivanja s uzvikom *hop*.

Hrvatski purizam

Jezične inovacije šire se kroz znanost, tehnologiju, umjetnost, medije i ideologiju. Jezici nominalno u granicama svojih država mogu biti većinski i pretežni, ali globalno i digitalno gledano, svi su jezici postali manjinski u odnosu na engleski, pri čemu je i sam engleski ugrožen već zbog činjenice da broj neizvornih govornika engleskog u svijetu višestruko premašuje broj izvornih pa čak nastaju i novi standardi i nove inačice u dodiru. Poticaji na purizam često su inorodnog podrijetla, a u hrvatskom primjeru to se vidi iz životopisa mnogih preporoditelja. Domaće sastavnice i izvanjski poticaj često se pokazuju kao dobra formula za očuvanje jezika. U hrvatskom jeziku u kontekstu leksičkog obogaćivanja ističe se ime Slovaka Bogoslava Šuleka čijom je intervencijom hrvatski postao jezik prosvjete i znanosti, državnih, javnih poslova i diplomacije. Šulek je to postigao priručnicima i rječnicima koje je objavljivao, počevši od Njemačko-hrvatskog rječnika iz 1860. Sastavio je i Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja 1874. i 1875. te Jugoslavenski imenik bilja 1879. Nadovezao se na postojeće rječnike, kao što je Mažuranićev i Užarevićev Njemačko-ilirski slovar, a od stranih riječi prednost je davao onima iz slavenskih jezika. Šulek je pisao rječnike, a ne purističke priručnike. Nije vodio kampanju za izbacivanje ukorijenjenih tuđica nego je popunjavao prazna mjesta u rječniku. Čovječanstvo nije znalo za kisik do otkrića Josepha Priestleyja 1774., odnosno dok ga 1777. Antoine Lavoisier nije nazvao *oxygène* „oštrorodni“ vodeći se pretpostavkom da je kisik sastavni dio svih kiselina. Njemački je riječ preuzeo kao *Sauerstoff* „kisela tvar“, a ruski kao кислород, gdje se oštrina odnosi na učinak kiseline. Gotovo je stoljeće prošlo dok Šulek 1860. nije u desni stupac kao hrvatski ekvivalent unio *kisik*, a isto je učinio za stotine drugih riječi za koje tada nije bilo odgovarajućeg pojma na hrvatskoj strani. Šulek je doživljavao kritike zbog navodnog purizma, i to iz redova hrvatskih vukovaca, pa ipak je velik dio njegovih kovanica danas u svakodnevnoj uporabi. Današnje novovjeke kovanice nailaze na istu kritiku kao i tada, a u uporabu će ulaziti u nekom postotku kao što su i Šulekove nekoć. Natječaj Zaklade Dr. Ivan Šreter nastavlja se na tradiciju Bogoslava Šuleka, Ivana Mažuranića, jezikoslovaca, pisaca, pjesnika i prevoditelja koji stoljećima sprječavaju slobodan prodor tuđica u hrvatski jezik.

Nadzor poroznosti sustava

Navala tuđinskih utjecaja otežava prirodni razvoj jezika, što je posljedica globalizacije, fluktuacije stanovništva i medijske izloženosti pa su intervencije potrebne da se ublaže posljedice poroznosti sustava. Zakoni se donose da se spriječi anarhija, a ne da se zabranama i ograničavanjem spriječi prirodan razvoj jezika i smanji nje-

govo bogatstvo. Prihvatljivo bi trebalo biti sve što obogaćuje jezik unutar njegovih granica i što oblikuje način ulaska izvana. Jezične zakonitosti prirodno prelaze s naraštaja na naraštaj, ali se i proučavaju te nastaju načini u koje se uklapaju i nove jezične pojave. Jezični se zahvati provode u mnogim narodima u raznim razdobljima na razne načine i iz spomenutog stanja na terenu vidljivo je da društva koja čuvaju jezik nisu nužno agresivna ni iznutra ni izvana, odnosno nisu nužno ni totalitarna ni osvajačka. Nema pravila ni objektivnog mjerila po kojem bi se neko društvo ocijenilo kao miroljubivo ili pak osvajačko i totalitarno, a jezik kao uzoran po čistoći, inkluzivnosti, nadzoru utjecaja, prilagodbi i slično pa je teško objektivno dovesti te veličine u odnos. Nema ni pravilnosti po kojoj bi se iz jezika mogle iščitati društvene slobode koje vladaju u nekoj zajednici jer se strane riječi uklapaju u jezik primatelj i pronose dalje sa svojim novim identitetom. Svi se kriteriji mogu promatrati iz više kutova pa se pozitivan pojam čistoće može smatrati negativno totalitarnim ili se pak pozitivan pojam inkluzivnosti može smatrati negativno anarhičnim. Općenito je ipak pohvalno da postoji briga za jezik, takva koja uključuje obranu od barbarizama i slobodnog preuzimanja tuđih izraza i fraza i samim time načina razmišljanja o jeziku, odnosno načina opisivanja svijeta. Pohvalni su načini na koje se od barbarizama u Europi brane Island, Finska i Mađarska, a izvan Europe Izrael, azijski narodi i autohtoni narodi Sjeverne Amerike, usporedo s nastojanjima da uopće održe svoje jezike i svoj narod na životu. Tim je manje razumljivo nepostojanje takvih filtara u slučaju Japana, Rusije i Indije, s obzirom na velik broj govornika i duboku tradiciju tih zemalja i njihovih jezika. U mnogim jezičnim zajednicama vidljiv je otpor navali barbarizama, ali ne i ujednačena sustavnost u postavljanju filtara.

Primjeri nekih mehanizama

Rodonačelnik islandskog purizma bio je Eggert Ólafsson (1726. – 1768.). Pokret je zaživio u 19. stoljeću kad je 1816. na poticaj danskog jezikoslovca Rasmusa Raska osnovano Islandsko književno društvo, a 1835. u Kopenhagenu je pokrenut list *Fjölnir*. Kad je 1964. na Island stiglo prvo računalo, preneseno je zajedno s imenom *computer*, no umjesto običnog preuzimanja uz fonetsku prilagodbu, prihvaćena je riječ *tölva* koju je skovao Sigurður Nordal od riječi *tala* „broj“ i *völva* „proročica“ te se od tog trenutka rabi u tom značenju. Iste godine vlasti su na Islandu osnovale Islandsko jezično povjerenstvo koje surađuje s vladom, predlaže i podnosi godišnja izvješća o stanju u jeziku i nove pojmove opisuje domaćim riječima. To povjerenstvo surađuje s Islandskim jezičnim institutom u osmišljavanju riječi kao što su *útvarp* „radio“, doslovno „izbacivač“ ili *smásjá* „mikroskop“ doslovno „sitnozor“ i s istim sufiksom *ratsjá* „radar“.

Kao što je početni cilj islandskog purizma bio odmak od danskog jezika, u turskom su prve purističke tendencije bile usmjerene na odmak od arapskog i perzijskog jer je osmanski turski bio primjer krajnje jezične otvorenosti. Prvi je korak poturčenju turskog učinjen 1850. osnutkom tijela Encümen-i Dâniş „tajno vijeće“.

Među prvim zagovornicima takvog odmaka bio je novinar i reformator Ali Suavi. U Solunu 1911. počinje izlaziti list *Genç Kalemler* („mlada pera“) čiji članovi, kao što su Ziya Gökalp i Ömer Seyfettin propagiraju *yeni lisan* „novi jezik“. Uvođenjem Atatürkove jezične reforme turski od 1928. prelazi na latinicu, a 1932. Atatürk je osnovao Tursko jezično društvo (*Türk Dil Kurumu*). Preostale arapske i perzijske riječi sada su dobro uklopljene u turski, ali se nastoji spriječiti prevelik priljev globalnih utjecaja posredstvom engleskog i francuskog, dakle riječi kao što su *alerji*, *basketbol* i *direksiyon* (upravljač na vozilu). Od riječi *buz* „led“ i *dolap* „ormar“ sklopljen je *buzdolap* „hladnjak“, a za pojam koji hrvatskom nedostaje, a rabi se *dizajner*, turski ima riječ *tasarımcı*, no priljev stranih riječi i dalje je velik.

U grčkom je začetnik zamisli o čistom jeziku bez stranih primjesa bio Adamantios Korais, a Nikefor Theotokis prvi se 1796. poslužio riječju *καθαρεύουσα*, što bi bio hipotetski oblik novogrčkog jezika, kako bi zvučao da je nastao od starogrčkog bez stranih primjesa. Premda struja *katarevuse* nije prevladala, u novogrčkom se uvelike zadržala tendencija očuvanja jezika sklapanjem riječi od vlastitih elemenata, kao što su *συνέντευξη* „intervju“, *Διαδίκτυο* „internet“, *μυθιστόρημα* „roman“, *ταινία* „film“, *σχεδιασμό* „dizajn“, *λεωφορείο* „autobus“, *ποδήλατο* „bicikl“. Na taj način grčki izbjegava internacionalizme, čak i kad su sastavljeni od grčkih morfema (npr. *φανάρι* za semafor), no da dosljednost nije potpuna, pokazuju riječi kao što su *μάσκα* (košarka), *παζλ* (slagalica) i *σκούτερ* (moped).

U Armeniji radi očuvanja jezika djeluje Odbor za armenski jezik *Լեզվի Կոմիտե* (Lezvi komite) ili *Լեզվի տեսչություն* (Lezvi Tesčut’yun), u Iranu se time bavi Farhangestān-e zabān-o adab-e Fārsī, Akademija perzijskog jezika i književnosti iz pahlavijskog razdoblja, ustanova koja štiti perzijski jezik od stranog utjecaja, poglavito od arapskih posuđenica. Predvodnik baskijskog purizma bio je pisac i političar Sabino Arana Goiri (1865. – 1903.). Srpski jezik tradicionalno je otvoreniji od hrvatskog, ali se organiziraju i natječaji za novu srpsku riječ. Deseteročlani žiri odabrao je u rujnu preko internetske stranice *Mala biblioteka* nove srpske riječi, a tražili su se ekvivalenti za riječi *konotacija*, *bingeing*, *procesor*, *introspekcija*, *deep fake* i *remisija*. Hebrejski jezik jedini je uspješni primjer povratka jezika iz zamrlog u živo stanje, no da bi se to stanje održalo, potrebno je neprestano raditi na njemu, što se i čini preko Akademije hebrejskog jezika pri Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu, koja svake godine donosi nekoliko stotina novih riječi, kao što su *masok* (helikopter), *mahšev* (računalo) i *mištara* (policija). Izvorni govornici jezika lakota imaju godišnje okupljanje na Ljetnom Lakota institutu u rezervatu Standing Rock. Iznose se prijedlozi, prisutni glasaju za njih, riječi se usvajaju i ulaze u jezik i školske udžbenike te se postavljaju na mrežu. Primjer sjevernoameričkih izvornih jezika posebno je zanimljiv zbog potpune okruženosti tih jezika govornicima engleskog, zbog situacije u kojoj je nesiguran sam opstanak jezika i naroda koji ga njeguje te zbog temeljitosti u njegovanju čistoće jezika, kojom nadmašuje institucije svih europskih jezika i hebrejskog. U japanskom jeziku čini se da prevladava

sklonost jezične otvorenosti premda taj jezik ima velik broj izvornih govornika, nema sličnosti s drugim jezicima svijeta, ima snažnu tradiciju i dakle ima mnogo institucijskih i tradicijskih mogućnosti i razloga da se očuva od stranog utjecaja, a svejedno je izložen engleskom u toj mjeri da preuzima cijele višечlane izraze kao *iyaringu* „naušnica“ (< earring), *kohipotto* „lončić za kavu“ (< coffee pot), *kurejittokado* „kreditna kartica“ (< credit card), *sangurasu* „sunčane naočale“ (< sun glasses), a preuzima i temeljne riječi, kao *nyusu* (< news), *ranningu* (< running) i *miruku* (< milk) uz malo promijenjeno značenje.

Zaključak

Otvorenost novitetima ili pak stupanj onečišćenja jezika ne ovise o društvenom uređenju pa ni o ugroženosti jezika. Kao što se pojedinci protive općim gledištima u društvu, tako i u otvorenim jezicima postoje purističke težnje i obrnuto. Slovenski list *Dnevnik* morao je 2008. platiti globu zbog naslova na engleskom, a u Japanu je izvjesni Hoji Takahashi 2013. tužio japansku radioteleviziju NHK zbog pretjerane uporabe engleskih izraza. No gledište na jezik diktiraju većina i državne institucije, a presedani i pojedinačni slučajevi uglavnom ostaju izolirani. Možda je rješenje za nalaženje ravnoteže između skrajnjih gledišta u međunarodnom povezivanju. Institucije za očuvanje jezika trebale bi se međunarodno povezati i surađivati jer pri traženju rješenja za svaku pojedinu riječ osim vlastite tradicije, prate se i tuđa rješenja i etimologija, kao što je pokazano u slovenskom slučaju riječi *najstnik*. Engleski je preuzeo vrlo važnu i korisnu ulogu i postao neslužbeni *lingua franca*, što znači da bi svaki neengleski govornik trebao procijeniti kada se služiti engleskim, a kada svojim jezikom. Mnogi to ne uspijevaju ili ne žele pa dolazi do miješanja i onečišćenja. Susreti Lakota i dogovori o novim riječima u rezervatu Standing Rock održavaju se na engleskom, ali se tiču jezika lakota. I međunarodni susreti mogli bi se održavati na engleskom, ali u interesu očuvanja lokalnih autohtonih jezika. Međunarodna suradnja imala bi konkretne razloge pronalaženja adekvatnih zamjena za strane riječi i industrijske proizvode i novitete, s obzirom na potrebu, eufoniju i namjenu. No tu je i dodatna dimenzija svrhovitosti jer institucije, povezivanje i međunarodni susreti pomažu pregaocima očuvanja jezika da osjete važnost svojih nastojanja, pogotovo kad kod svojih sunarodnjaka nailaze na otpor *a priori*, a taj otpor često je posljedica predrasuda i neupućenosti u jezična gledišta drugih naroda i u važnost skrbi za jezik radi očuvanja tradicije i identiteta naroda.

Literatura

- Şükrü Haluk Akalin, Mustafa Samet Kumanli, 2021., *Turkic Borrowings in the Turkish Language Reform: Past and Today*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig, br. 98., str. 165. – 180.
- Josip Bratulić, 2009., *O hrvatskom identitetu, neposredno*, Hrvatski identitet, MH, Zagreb, str. 9. – 24.

- Albert Einstein, 1950., On the moral obligation of the scientist, *Impact of Science on Society*, god. 1., br. 3. – 4., str. 104. – 105.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000008224/PDF/008223eng.pdf.multi.nameddest=8224> (pristupio 25.10.2023.)
- Lorena Gašparić, 2021., Neologizmi Bogoslava Šuleka (završni rad u strojopisu), Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet
- José Ignacio Hualde, 2014., *Basque Words*, Lapurdum <https://doi.org/10.4000/lapurdum.2472>
- Kaveh Jalilzadeh, Adel Dastgoshadeh, 2011., Language loss, Identity, and English as an International Language, *European Journal of Social Sciences*, god. 21., br. 4., str. 659. – 665.
- Aaron Johnson, 2004., *The Road to Turkish Language Reform and the Rise of Turkish Nationalism*, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal
- Marko Kovačić, 2014., Pokušaj doskakanja nekim barbarizmima, *Jezik*, god. 61., br. 3. – 4., str. 159. – 164.
- Ari Páll Kristinsson, 2018., National language policy and planning in Iceland – aims and institutional activities, Gerhard Stickel, 2018., National language institutions and national languages. Contributions to the EFNIL Conference 2017 in Mannheim. Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest
- Max Naylor, 2013., *The Myth of Linguistic Purism in Icelandic*, Dissertation in Scandinavian Studies
- Sanja Stanić, 2016., *Jezični purizam u Banovini Hrvatskoj* (završni rad u strojopisu), Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet

Sažetak

Marko Kovačić, Zagreb, mkovacc@gmail.com

UDK 81'27, pregledni rad

DOI <https://doi.org/10.22210/jezik.2024.71.06>

primljen 1. studenoga 2023., prihvaćen za tisak 3. siječnja 2024.

Defense Mechanisms of Language Communities

Nations whose identity is based on their language have various strategies to defend their language from external influence. Their speakers are aware of the importance of that preservation to different degrees. Some societies implement this preservation through institutions or leave it to individuals, while in others there is linguistic anarchy. In the field, there are no obvious parallels between social and linguistic structures. Extreme anarchy is opposed by extreme purism, and the article highlights some positive examples of possible solutions applicable to other nations, not only for the sake of preserving unthreatened languages from barbarisms but ultimately for the survival of languages and nations in general.

Keywords: descriptivism and prescriptivism, purism, barbarisms, institutionalized language maintenance